

Kalhous, David

Svatováclavská úcta v říši před r. 1200 : poznámky k nejstaršímu rukopisnému dochování *Crescente fide* (Bav.)

Studia historica Brunensia. 2013, vol. 60, iss. 1-2, pp. [11]-23

ISBN 978-80-210-7685-3

ISSN 1803-7429 (print); ISSN 2336-4513 (online)

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/132813>

Access Date: 17. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

DAVID KALHOUS

SVATOVÁCLAVSKÁ ÚCTA V ŘÍŠI PŘED R. 1200. POZNÁMKY K NEJSTARŠÍMU RUKOPISNÉMU DOCHOVÁNÍ *CRESCENTE FIDE* (BAV.)¹

Abstract:

*The paper is focused on an analysis of eight manuscripts of the Bavarian editions of Wenceslas legend *Crescente fide* (c. 970) from the period before the year 1200 (today Admont, Munich, Zurich, and the Vatican). The result is the finding that the text spreads especially in the Bavarian area; we know with certainty that the two manuscripts were created in Admont, one was copied in Tegernsee, respectively in Benediktbeuren and the other two may be connected (at least on the basis of paleographic arguments) also with the Bavarian environment. Furthermore we know on basis of the comparison of transcripts that manuscripts Admont 412, Admont 654, CLM 4605 (Benediktbeuren) and CLM 18547b (Tegernsee) are mutually related, while the manuscript of unknown origin CLM 332 is textually close to the Vatican Reginensis Latinus 498. Due to the fact, that it would be difficult to trace the linkage of the majority of manuscripts on the Czech or Moravian environment, it seems more likely that the text spreads through a limited number of Bavarian religious centers (Nieder Alta?, Regensburg?).*

Key words:

*St. Wenceslas, paleography, 11th-12th century, Bavaria, hagiography, *Crescente fide*, Tegernsee, Benediktbeuren, Admont, cult of saints.*

¹ Doc. Vašků věnoval jeden ze svých prvních příspěvků svatováclavské tematice, proto jsem zvolil toto téma i pro svůj příspěvek do jeho sborníku. Text vznikl v rámci grantového projektu GAČR P405/12/0625 (MMFH N. S. I.). Navazuji zde na svůj starší příspěvek *Přemyslovské državy, sv. Václav a říše*. In: *Mezi raným a vrcholným středověkem*. Pavlu Kouřilovi k 60. narozeninám přátelé, kolegové a žáci. Red. J. Doležel – M. Wihoda. Brno 2012, s. 411–420. Rád bych na tomto místě poděkoval dr. Johannu Tomaschkovi (Admont) a paní Gabriele Wohlgemuth (Zürich) za bezplatné zaslání scanů s texty *Crescente fide*, stejně jako pracovníkům Bavorské státní knihovny za poskytnutí elektronické verze jimi chovaných rukopisů.

Abychom byli schopni precizovat geografický rozměr svatováclavské úcty, je bezpochyby třeba se vyrovnat s nejstarším rukopisným dochovaným václavským legend. Pro rozsah tématu nebude možné představit tento problém v plném rozsahu. V následujících řádcích se proto zaměříme na tzv. bavorskou redakci legendy *Crescente fide*, jež je obecně považována za nejstarší latinskou legendu o svatém knížeti. Její vznik se klade buď do Řezna nebo do prostředí pražského archipresbyteriátu, jež se proměnil ve sbor kanovníků při svatojiřském klášteře.² Jednotlivé rukopisy si nejprve představíme, a to zejména s ohledem na jejich stáří, skladbu a případný původ. Pokusíme se při tom respektovat rozlišení na místo vzniku, prvotního uživatele a místo dnešního uložení, jak před časem opět důrazně upozornil Dalibor Havel.³ Následně se budeme krátce věnovat rekonstrukci možných vztahů mezi nimi.

V 11. a 12. století vzniklo minimálně osm rukopisů, které obsahují zápis legendy *Crescente fide*. Rukopisy pocházejí vesměs z fondů klášterních knihoven dnešního jižního Německa a v Rakousku. Pět jich dnes chová mnichovská Bavorská státní knihovna (CLM 332,⁴ CLM 2552,⁵ CLM 4605,⁶ CLM 18547b⁷), jeden opečovává curyšská Ústřední knihovna (Ms RH 5),⁸ dva bychom našli v klášterní knihovně admontské (Admont 412, Admont 654) a konečně jeden doputoval jako součást švédské kořisti do Vatikánu (Vatic. Reginensis Latinus 498).

Bezpochyby nejstarší jsou rukopisy CLM 4605 a CLM 18 547b. Rukopis CLM 4605 se dochoval ve fondu kláštera Benediktbeuren. Svatováclavskou úctou zde kromě zmiňovaného rukopisu dokládá i soupis relikvií v rukopi-

² Srov. M e r h a u t o v á , Anežka: *Bazilika sv. Jiří na Pražském hradě*. Praha 1966.

³ H a v e l , Dalibor: *Nejstarší latinské rukopisy a zlomky v Čechách a na Moravě*. Brno 2012 (rukopis habilitační práce na FF MU, přístupný na <https://is.muni.cz/do/rect/habilitace/1421/havel/habilitace/> (staženo 29. 6. 2013), s. 14.

⁴ H a l m , Karl – M e y e r , Wilhelm: *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, II. 1 (1–2329). München 1892, s. 84–85.

⁵ H a l m , Karl – M e y e r , Wilhelm: *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, II. 2 (2501–5250). München 1894, s. 7; H o l d e r - E g g e r , Oswald: *Aus Münchener Handschriften*. NA 13, 1888, s. 573–577.

⁶ G l a u c h e , Günther: *Katalog der lateinischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek München. Nova Series*, III. 1. Die Pergamenthandschriften aus Benediktbeuren CLM 4501–4663. Siebaden 1994, s. 181–182.

⁷ H a l m , Karl. a kol.: *Catalogus codicum Latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis*, II. 3. (15121–21313). München 1878, s. 177.

⁸ M o h l b e r g , Leo C.: *Katalog der Handschriften der Zentralbibliothek Zürich, I. Mittelalterliche Handschriften*. Zürich 1951, s. 160.

su CLM 4566, jehož vznik se klade do doby po r. 1053. Mezi klášterními poklady totiž uvádí v jednom z dodatků zapsaných ještě v 11. století i ostatky sv. Václava a Vojtěcha.⁹ Kromě dalších legendistických textů, *Života Willibrodova*, *Života sv. Martina* z pera Sulpicia Severa, *Život sv. Mikuláše*, *Život sv. Jeronýma*, *Život sv. Gangolfa*, *Život sv. Ambrože* z pera Paulinova a Venantiův *Život sv. Medarda*, obsahuje CLM 4605 rovněž údajný nedatovaný list pražského biskupa Šebíře (1031–1067) papeži a několik Eusebiových textů spolu s pozdější rukou napsaným soupisem textů. Nevíme jistě, zda rukopis pro potřeby tohoto kláštera a v jeho zdech vznikl. Samotný klášter je sice starobyklým založením (725/728) Karla Martella, nicméně byl r. 955 v důsledku zpusťování Maďary opuštěn. O oživení zdejší komunity se postaral již aušpurský biskup sv. Oldřich († 973). V intencích gorzské reformy byl klášter nově osazen z Tegernsee r. 1031–1032 zásluhou opata Ellingera.¹⁰ Představa, že by tedy CLM 4605 buď musel být nejpozději ze třetího decénia 11. století, nebo by musel vzniknout prací jiného skriptoria, není nutně platná. Potvrzení nebo vyvráćení hypotéz o chronologii jednotlivých rukopisů umožní až důkladný paleografický rozbor činnosti zdejšího skriptoria. Jedinou podstatnější indicií pro pozdější dobu vzniku rukopisu je, že se zatím oživení zdejšího skriptoria spojuje právě až s činností Ellingerovou a v této souvislosti se zmiňuje i vliv kláštera Tegernsee.¹¹

S osudy kláštera Benediktbeuren jsou propojeny rovněž děje kláštera Tegernsee, který byl podobně jako Benediktbeuren obnoven v 10. století¹² – ostatně obě fundace k sobě nemají daleko ani čistě geograficky. Také zde soupis relikvií potvrzuje, že ke klášternímu pokladu patřily i ostatky sv. Václava – jedná se ovšem o soupis pozdějšího data, pořizený na okraj fol. 386 rukopisu CLM 18 840, pořizení za opata Ariba (1111–1134).¹³ Právě

⁹ Srov. H o l d e r - E g g e r , O.: *Aus Münchener*, s. 566: „*Sancti Adalperti episcopi. Sancti Venzelawi.*“ G l a u c h e , G.: *Katalog*, III. 1, s. 106 datuje tento rukopis k r. 1050.

¹⁰ O něm S c h m e i d l e r , Bernhard: *Abt Ellinger von Tegernsee : 1017–1026 und 1031–1041: Untersuchungen zu seinen Briefen und Gedichten im clm 19412 und zu den von ihm geschriebenen Handschriften*. München 1938.

¹¹ H e m m e r l e , Josef: *Das Bistum Augsburg, I. Die Benediktinerabtei Benediktbeuern*. Germania Sacra N. F. 28. Berlin – New York 1991, s. 66–67, 270.

¹² *Diplomata Ottonis II.* Ed. T. von Sickel. MGH DD 2.1. Hannover 1888, č. 192, s. 219–220.

¹³ *Notae Tegernseense*. MGH SS 15.2. Ed. O. Holder-Egger, Hannover 1888, s. 1067: „*De veste sancti Venzelai martyris.*“ K rukopisu v poznámce W a t t e n b a c h , Wilhelm: *Notizen aus Tegernsee*. NA 8, 1883, s. 377 s edicí několika tam obsažených historických zpráv. Dále srov. H a l m , K.: *Catalogus codicum, II. 3. Codices num. 15121–21313 complectens*. Tento evangelistářový rukopis datuje Christine Elisabeth Eder, *Die Schule des Klosters Tegernsee im frühen Mittelalter im Spiegel der Tegern-*

z Tegernsee pochází dvoudílný rukopis CLM 18 547a-b, který jako celek vznikl podle rozboru Elisabeth Eder někdy ve třetí čtvrtině 11. století. Část A je lekcionářem, jehož písmo je identické s písmem písaře sakramentáře Mainz, Stadtarchiv II.1.¹⁴ Na přepisu Sulpiciova *Života sv. Martina* (fol. 1–94 části B) se podle Eder podílelo až deset písařských rukou, které znal-kyňe klade ještě do souvislosti s Gozpertovou skupinou a s rukopisem CLM 18 566a.¹⁵ Na fol. 111–205 pak rozeznala ještě dalších šest rukou, jimž se dostalo vzdělání za působení známého učence Otloha (*1006/1010– † 23. 11. brzy po 1070).¹⁶ Druhá část rukopisu kromě *Crescente fide* obsahuje i *Životy sv. Godeharda, sv. Magna, sv. Severa Ravenského, sv. Basilia a sv. Effremie*; dále jsou v rukopisu zapsány hymny a Jeronýmův *List proti Heluidiovi*.

Vzájemné srovnání obou rukopisů – respektive textů *Crescente fide* v nich obsažených – ukazuje, že jsou příbuzné, přičemž CLM 4605 neobsahuje varianty, které čteme v soudobých marginálních poznámkách CLM 18547b. To by naznačovalo, že CLM 4605 z Benediktbeuren představuje spíše starší vrstvu textové tradice. Nicméně přesnější představu si budeme moci učinit až po srovnání všech známých rukopisů.

Je nesnadné zjistit, jakým způsobem pronikla do námi zmiňovaných klášterů právě svatováclavská úcta. O určitých vazbách na české prostředí nepochybně svědčí vepsání Šebířova listu do rukopisu CLM 4605. Avšak pro 10. století prameny nedosvědčují žádné kontakty a o mnoho lepší není situace i v následujících dvou staletích. Projdeme-li poměrně obsáhlý listář z Tegernsee, nenarazíme ani na zmínku o českých zemích, natož pak na české či moravské příjemce.¹⁷ S tímž výsledkem skončí i pátrání v místní tradiční knize, jež navíc kromě hlavního klášterního patrona sv. Quirina neuvádí jiné místní uctívané světce.¹⁸ (Totéž platí pro Benediktbeuren

seer Handschriften. StMBO 83, 1972, s. 100–101 do čtvrté čtvrtiny 11. století a jeho vznik spojuje s činností čtvrté generace zdejších písařů.

¹⁴ E d e r , E.: *Die Schule des Klosters Tegernsee*, s. 122–123.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 34.

¹⁶ *Tamtéž*, s. 84–85. Otloh se okolo r. 1024 zdržoval v klášteře Hersfeld, kde působil jako písař. Eder (s. 56) jeho ruku určila v rukopise CLM 4 549. Viz R ö c k e l e i n , Hedwig: *Otloh, Gottschalk, Tnugdál: Individuelle und kollektive Visionsmuster des Hochmittelalters*. (Europäische Hochschulschriften. Reihe III. Geschichte und Hilfswissenschaften. Bd. 319) Dissertation Tübingen. Frankfurt am Main 1987.

¹⁷ *Die Tegernseer Briefsammlung des 12. Jahrhunderts*. MGH Briefe 8. Hrsg. H. Plechl. Hannover 2002. Soubor analyzoval v sérii studií P l e c h l , Helmut: *Die Tegernseer Handschrift Clm 19411*. Beschreibung und Inhalt. DA 18, 1962, pp. 418–501; t ý ž , *Studien zur Tegernseer Briefsammlung des 12. Jahrhunderts*. DA 11, 1954–55, s. 422–461; 12, 1956, s. 73–113, 388–452; 13, 1957, s. 35–114, 394–481.

¹⁸ *Die Traditionen des Klosters Tegernsee 1003–1242*. Quellen und Erörterungen zur Bayerischen Geschichte NF 9.1. Ed. P. Acht. München 1952.

a zdejší tradiční knihu a nekrologium.¹⁹⁾ Jen velmi nejistou indicií vzájemných kontaktů by mohl být rukopis M II 74 z Olomoucké státní knihovny, jež je znám i jako Zábřdovický evangeliář. U něj totiž moderní bádání předpokládá původ z Tegernsee.²⁰

Jen nepřímou oba kláštery s českým a moravským prostředím spojuje úcta ke sv. Anastázii. Tato původně římská mučednice byla přenesena (nebo spíše uloupena) z Verony r. 1053 a na počest této události byl záhy spolu s dílem *Rotulus historici* sepsán krátký translační spis dílem mnicha Gottschalka.²¹ Nejstarší rukopis této skladby CLM 4588 (Ben. 88) pochází podle Oswalda Holder-Eggera již z 12. století a pochází z Benediktbeuren.²² V přemyslovském knížectví pak nejspíše vznikl staroslověnský překlad starší latinské legendy o této svätici.²³ Ani tato indicie však není zcela jednoznačná, neboť již z 9. století známe minimálně dva rukopisy legendy o sv. Anastázii, jež vznikly ve Freisingen a v Řezně.²⁴ Alespoň v případě Řezna jsou pak úzké vazby na české země zcela nepochybné.

¹⁹⁾ *Das Benediktbeurer Traditionsbuch*. Ed. Baumann, ArchZ NF 20, 1914, 1–82; *Necrologium Benedictoburanum* (CLM 5037). Ed. F. L. Baumann. MGH Ncr. I. Hannover 1888, s. 3–7.

²⁰⁾ P r a ž á k , Jiří: *O původu svatovítské Apokalypsy*. Studie o rukopisech 6, 1967, s. 33–68; Č e r n ý , Pavol: *Evangeliář zábřdovický a Svatovítská apokalypsa*, Praha 2004, s. 31–36, 93–111.

²¹⁾ K činnosti Gottschalkově srov. W a n d e r w i t z , H.: *Quellenkritische Studien zu den bayerischen Besitzlisten des 8. Jahrhunderts*. DA 39, 1983, s. 67–68; Geary, P a t r i c k J.: *Phantoms of Remembrance. Memory and Oblivion at the End of the First Millennium*. Princeton 1994, s. 115–133.

²²⁾ H o l d e r - E g g e r , Oswald: *Handschriften der Königlichen Bibliothek zu München*. NA 11, 1884, s. 389–441, 404. G l a u c h e , G.: *Katalog*, s. 144 jej nepopisuje, neboť tvoří součást původního souboru, který do Bavorské státní knihovny přešel z knihovny dvorské pod sign. CLM 1073, viz H a l m , K. – M e y e r , W.: *Catalogus codicum, II. 1 (1–2329)*, s. 228. Editor bohužel tento rukopis neznal, srov. *Translacio S. Anastasie*. Ed. G. Waitz. MGH SS 9, s. 224–229. Srov. rovněž *Chronica Dominorum abbatum*, Sp. 512: „Anno Domini millesimo quinquagesimo tercio corpus sanctae Anastasiae Virginis et Martyris translatum est a Verona ex Monasterio sanctae Mariae ad Organa ad Monasterium sancti Benedicti in Beyren, ubi tunc temporis adhuc requieverunt in Monasterio sanctae Mariae ad Organa corpora sanctorum Martyrum Chrysogoni et Castorii: quae non longe post a quondam fratre translata sunt ad hunc locum et Monasterium Tegernsee.“

²³⁾ Č a j k a , František: *Církevněslovanská legenda o sväté Anastázii*. Praha 2011.

²⁴⁾ Z Řezna pochází mnichovský rukopis EM. E. 41, 84r-87r, ve Würzburgu bychom nyní našli původně freisinský manuskript Sgn. M.p.th.q.15, F. 187r-190r. Kromě toho známe ještě rukopis 12. století, který bychom nyní našli v milánské *Bibliotheca Ambrosiana* pod signaturou E84c, fol. 266r-267r. Srov. Č a j k a , F.: *Legenda o sv. Anastázii*, s. 61; *La Passio Anastasiae: introduzione, testo critico, traduzione*. Ed. P. F. Moretti. Roma 2006, s. 66.

Další možností je uvažovat o zprostředkování kláštera Nieder Altaich, v jehož případě máme doloženy jak vazby na Tegernsee, tak na české země. Jednak pozdně středověká kronika kláštera Tegernsee tvrdí, že r. 1001 byl opatem v Tegernsee na přání mnichů i z vůle vévody Jindřicha zvolen opatem stávající opat v Nieder Altaichu Godehard.²⁵ Jednak, a to s o něco větší jistotou, prameny dokládají vazby mezi Nieder Altaichem a přemyslovskými Čechami. Konfirmace Přemysla Otakara I. pro klášter Ostrov u Davle skrývá kromě mnoha aktových záznamů včetně aktu zakládacího z doby Boleslava II. a Boleslava III. i stručnou naraci o počátcích kláštera. Neznámý notář mj. zmiňuje, že Ostrov byl osídlen právě skupinou mnichů z Nieder Altaichu, jimž stál v čele jakýsi Lambert.²⁶

Kromě kontaktů s českými zeměmi mohl zájem o sv. Václava a jeho kult v Nieder Altaichu probudit opat Václav.²⁷ Nemuselo se pochopitelně jednat o Čecha, nicméně jméno tohoto muže (pokud není jménem dodatečně přijatým) dostatečně prozrazuje přítomnost určité svatováclavské úcty v generaci jeho rodičů. Mnoho o něm nevíme, snad jen že byl r. 1055 ustanoven opatem v Leone,²⁸ aby se o osm let později stal opatem v Nieder Altaichu.²⁹

²⁵ Viz *Chronica Dominorum abbatum hujus Venerabilis monasterii S. Quirini Martyris Tegernseensis*. Ed. B. Pez. In: P e z , Bernhard: *Thesaurus anecdotorum novissimus, seu veterum monumentorum*, III.3, Sp. 505. Text kroniky známe díky pergamenovému rukopisu CLM 1072 (Teg. 1407), kde byl podle H o l d e r a - E g g e r a , O.: *Handschriften der Königlichen Bibliothek zu München*, s. 389–441, 404 zapsán během 14./15. století, a to spolu se spisy „*De Fundatione monasterii Tegernseense*“ (F. 1–13v) und „*Anotacio consecracionis ecclesiae et alterum*“ (F. 46an.). Pez je vydal ve stejném svazku (Sp. 475–590).

²⁶ *Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae I*. Ed. G. Friedrich. Praha 1904–1907, č. 40, s. 47.

²⁷ Srov. o něm stručně N o v o t n ý , Václav, *České dějiny I. 2. Od Břetislava I. po Otakara I., 1035–1197*. Praha 1913, s. 126–127.

²⁸ *Annales Altahenses Maiores*. MGH SRG 4. Ed. W. von Giesebrecht – E. von Oefele. Hannover 1891, s. 51, 1055 „*Quo tempore Richerius abbas Cassinensis, qui et Leonensem abbatiam regebat, unam, id est Leonensem, sponte remisit, qua in mox ex petitione ipsius Richerii apud Florentiam tradidit imperator Wenzlao monacho Altahensi, viro admodum modesto et sapienti. Ea tempestate obiit Altanensis abbas Dietmarus, vir onmigena pietate probatus, pro quo communi fratrum conseiisu eligitur Adalhardus, eiusdem congregationis monachus, bonis quibusque merito aequiparandus. Et quoniam pridem obierat Waltheri Veronensis episcopus, imperator ibidem constitutus Diotpoldum substituit in locum eius. Quod vero Deo amabilem principem divina providentia defendat semper et muniat, hinc, qui velit, colligat.*“ Montecassinské prameny tyto informace ovšem nepotvrzují.

²⁹ *Tamtéž*, s. 61, 1063: „*Rex in Frisingun 3 natale Domini celebravit, ubi constituit Wenzlaum Altaensibus patrem, eiusdem congregationis monachum et fratrem, sed tunc temporis abbatem Leonensem. Is ergo Altaham veniens in dominica circumci-*

K r. 1068 letopisec oplakává jeho smrt.³⁰ S ohledem na svatováclavský kult a jeho šíření je pak třeba upozornit na jeho dlouholeté kontakty s klášteřem Monte Cassino, kde o dvě desetiletí dříve sestavil legendu o sv. Václavovi pozdější arcibiskup Vavřinec z Amalfi a kde určitou indicií úcty k tomuto světcovi je i to, že ho nalezneme ve zdejší kalendáři.³¹ Nepostrádáme ani doklad zdejší svatováclavské úcty, byť je až pozdějšího data – rukopis Lipské městské knihovny č. 195 z 12. století obsahuje mj. text václavské legendy *Oportet nos fratres*.³² I když si pro nedostatečně prozkoumané působení zdejšího skriptoria nemůžeme být zcela jisti proveniencí rukopisu, vlastnická poznámka rukou 12.–13. století spojuje rukopis s niederaltašským klášteřem vcelku bezpečně.

Dříve jsme také zmínili postavu učeného Otloha. I on by mohl být tím hledaným pojítkem mezi českým prostředím a Bavorskem, stejně jako mezi jednotlivými, nejenom bavorskými církevními centry. Víme, že do r. 1024 se vzdělával v Hersfeldu, později zakotvil v Tegernsee, kde se podílel na výchově jedné generace pisarů, aby nakonec zakotvil v Řezně. Ve své *Liber visionum* Otloh jednak připomíná založení nového kláštera Guntherem-Vintířem,³³ jednak se zmiňuje o tom, jak nejmenovaný pražský biskup umíral v obavách před zatracením.³⁴ Z jiných dokladů víme, že Otloh do Čech údajně posílal i nějaké knihy svým přátelům.³⁵

sione fratribus cunctis congaudentibus, susceptus est cum ingenti honore simulque communi leticia universae familiae.“

30 *Tamtéž*, s. 75, 1068.

31 T ř e š t í k , Dušan: *Laurentius aus Montecassino und Laurentius aus Amalfi*. *Mediaevalia Bohemica* 1, 1969, s. 73–92. Legendu vydal Francis Newton (MGH Quellen zur Geistesgeschichte des Mittelalters). Pozoruhodné je, že ač *Chronica monasterii Cassinensis*. Ed. H. Hoffmann, MGH SS 34. Hannover 1980, s. 200–201 líčí zdejší pobyt sv. Vojtěcha, o sv. Václavovi a jeho mučednické smrti se nezmiňuje; svatováclavské relikvie zřejmě neobsahoval ani zdejší klášterní poklad uložený v kostele sv. Štěpána a Benedikta (*tamtéž*, s. 490 k r. 1103). Sv. Václava tak kromě legendy s Monte Cassinem spojuje již jen zmínka ve zdejší kalendáři z l. 1098–1099 (rukopis Borgianus Latinus 211 dle B o r s t , Arno: *Der karolingische Reichskalender und seine Überlieferung bis ins 12. Jahrhundert*, I. MGH Libri Memoriales II.1. Hannover 2001, s. 129.

32 N a u m a n n Robert: *Catalogus librorum manuscriptorum qui in Bibliotheca Senatoria Civitatis Lipsiensis asservantur*. Grimma 1838, č. 195, s. 59–62, zejm. na s. 61. Zmiňuje její P e k a ř , Josef, *Die Wenzels- und Ludmilallegenden und die Echtheit Christians*. Prag 1906, s. 381–383.

33 *Otlohi de Sancto Emmeramo Liber visionum*. Ed. P. G. Schmidt. MGH Quellen zur deutschen Geistesgeschichte 13. Weimar 1989, kap. 14, s. 82.

34 *Tamtéž*, kap. 14, s. 84.

35 H l a v á č e k , Ivan: *Úvod do latinské kodikologie*. Praha 19942, s. 82.

Zatímco v případě dvou již analyzovaných rukopisů se díky šťastné shodě okolností daří spojit je s místem jejich vzniku, je situace u dalších rukopisů dosti obtížná. Důvodem je, že oproti karolínské a ottonské době zůstává paleografie říšských skriptorií 11.–12. století nedostatečně prozkoumaná a naše schopnost přesvědčivě propojit rukopisy s místem jejich vzniku, či alespoň časného uchování při absenci raných vlastnických poznámek a dalších indicií prudce klesá.

Někdy kolem r. 1150 byla zřejmě *Crescente fide* zapsána do dvou rukopisů, které bychom dnes našli v knihovně štýrského kláštera Admont. Klášter, založený r. 1074 salcburským arcibiskupem, představoval pro své okolí výrazné intelektuální centrum a předpokládá se, že zde již od 12. století fungovalo skriptorium. Významu zdejšího souboru rukopisů však neodpovídá jejich zpracování – dodnes bohužel máme k ruce pouze rukopisný katalog z konce 19. století, který mnoho informací o jednotlivých rukopisech nepodává.³⁶ Rukopisy si proto zasluhují důkladnější průzkum. Z rozboru zde obsažených textů *Crescente fide* je zřejmé, že Admont 412³⁷ a Admont 654³⁸ jsou vzájemně příbuzné a že mají blízko k již dříve analyzovaným textům z Tegernsee a Benediktbeuren. Zatímco Admont 412 obsahuje kromě *Crescente fide* již jen *Život sv. Kolomana*, *Umučení sv. Bonifáce biskupa*, *Umučení sv. Kyliána biskupa*, *Život sv. Zikmunda* a *Život sv. Benigna*, jež alespoň obsahově spojují místo vzniku rukopisu či jeho objednatele s jihoněmeckým prostředím, našli bychom v Admont 654 hned několik textů z pera Sulpicia Severa, jež doprovázejí sermony Lva Velikého, Maxima a kněze Decorsa, Lucianova *Historie objevení (těla) sv. Štěpána*, *Život sv. Hrodberta* a dva životy sv. Bonifáce z per Wilibaldova a Otlohova, *Osm*

³⁶ W i c h n e r , Jacob O.S.B.: *Catalogus codicum manu scriptorum Admontensis*. L. s. 1889 (rukopis). Za zprostředkování děkuji dr. Tomaschkovi. Po dokončení rukopisu jsme měl možnost oba rukopisy analyzovat a na základě příbuznosti rukou s rukopisy jednoznačně admontského původu se domívám, že i tyto rukopisy byly vytvořeny ve zdejším skriptoriu.

³⁷ Anonym, *Handschriften des Stiftes Admont in Steyermark aus dem Verzeichniß des Herrn Bibliothekar Albert Muchar*. Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde... 6, 1838, s. 175–176 jej datuje do 11. století; P e r t z , Georg Heinrich: *Verzeichniß der auf der Oesterreichischen Reise untersuchten Handschriften*. Archiv der Gesellschaft für Ältere Deutsche Geschichtskunde... X, 1851, s. 639 jej datuje do století dvanáctého.

³⁸ Anonym, *Handschriften*, s.180 jej spojuje až s 15. stoletím; Pertz, G. H.: *Verzeichniß*, s. 643 jej datuje do 12. století. Podle L e v i s o n , Wilhelm: *Conspectus codicum hagiographicorum*. MGH SRM 7. Hannover – Leipzig 1920, s. 552 byl rukopis zapsán okolo r. 1150. Historikové umění jej pak datují již do první poloviny 12. století, srov. B u b e r l , Paul, *Die illuminierten Handschriften in Steiermark*. Leipzig 1911, č. 187, s. 158.

čtení o Barnabášovi, Wallafridův Život sv. Othmara, Ratramnův traktát *O krvi Páně* a několik dalších spisů. Skladba rukopisu zřetelně ukazuje, že jeho opisovači měli k dispozici četné texty karolínské doby, přičemž zejména Život sv. Hrodberta by odkazoval k salcburskému arcibiskupství, jehož hlava ostatně byla zakladatelem kláštera. Mohli bychom tedy usuzovat, že rukopisy vznikly pro potřeby relativně mladého kláštera právě zde, případně že vznikly v samém Admontě ranou činností zdejšího skriptoria díky zápůjčkám ze Salcburku. O žádných kontaktech mezi Admontem a českým prostředím před r. 1200 však nejsme zpraveni, vojtěšská kapitola v dějinách Salcburku je také až pozdějšího data. Nicméně dva zmiňované rukopisy nejsou jediným svědectvím o povědomí o sv. Václavovi ve zdejším regionu. Byť *Admontské letopisy* platí za pouhou odvozeninu klosterneuburských letopisů,³⁹ spolu se *Salcburskými letopisy*, *Annales Garstenses* a několika dalšími letopisy z rodiny rakouských klášterních analů obsahují zápis o Václavově mučednické smrti. Shoda v nesmyslném letopočtu 898 přitom jasně prokazuje vzájemnou příbuznost těchto tří textů.⁴⁰

Rukopis CLM 2552 rovněž vykazuje vazby na jihoněmecké prostředí. Do Bavorské státní knihovny se dostal z knihovny cisterciáckého kláštera Aldersbach. Počátky zdejší klášterní komunity sahají již do doby kolem r. 1120, kdy zde místní šlechta založila augustiniánskou kanonii. Až o generaci později, r. 1146, došlo zásluhou Oty I. Bamberského k přeměně kanonie v cistercký klášter. O vazbě na české prostředí ve 12. století však nesvědčí žádné doklady, byť tato fundace leží nedaleko českých hranic.⁴¹ Rovněž o činnosti zdejšího skriptoria toho mnoho nevíme, přičemž absence vlastnických poznámek nám nedovoluje jednoznačně spojit vznik rukopisu právě s Aldersbachem.⁴²

³⁹ S c h m a l e , Franz-Josef: *Die österreichische Annalistik im 12. Jh.*, DA 31, 1975, s. 185–186. Srov. dále B e i h a m m e r , Alexander: *Die alpenländische Annalengruppe (AGS) und ihre Quellen*. MIÖG 106, 1998, s. 253–327.

⁴⁰ *Annales Admontenses*. Ed. G. Waitz. MGH SS 9. Hannover 1851, s. 573 k r. 898: „*Beatus Venezlaus Boemorum dux passus est.*“ Srov. *Annales Mellicenses*. Ed. G. Waitz. MGH SS 9. Hannover 1851, s. 496; *Annales S. Rudberti Salisburgenses*. Ed. G. Waitz. MGH SS 9. Hannover 1851, s. 771: „*Venezlaus passus est.*“; *Auctuarium Cremifanenses*, s. 552; *Auctuarium Garstense*. Ed. G. Waitz. MGH SS 9. Hannover 1851, s. 565–566: „*Beatus Venezlaus Boemie dux passus est.*“ *Annales S. Emmerami Minores*. Ed. G. Waitz. MGH SS 13. Hannover 1881, s. 47, ani *Annales ex Annalibus Iuvavensibus Antiquis Excerpti*. Ed. H. Bresslau. MGH SS 30. 2. Leipzig 1934, s. 744.

⁴¹ Srov. C h a r v á t o v á , Kateřina: *Dějiny cisterciáckého řádu v Čechách 1142–1420, I. Fundace 12. století*. Praha 2013².

⁴² K l u g s e d e r , Robert, *Das Skriptorium und die Bibliothek des ehemaligen Zisterzienserklosters Aldersbach*. Vilshofener Jahrbuch 8, 2000, s. 13–28.

Až na přelom 12. a 13. století se řadí curyšský rukopis Ms RH 5.⁴³ Do zdejší knihovny opět doputoval v důsledku nákupů a rekvizic 19. století z knihovny kláštera Rheinau. Počátky tohoto kláštera údajně sahají již do 11. století, zdejší románská bazilika byla vysvěcena r. 1114 a již r. 1120 také zdejší konvent založil svůj kopiář. Víme o jeho vazbách na St. Gallen a na známé reformní centrum v Hirsau. O vazbách na české prostředí opět nevíme nic. Pokud rukopis nedoputoval do klášterní knihovny druhotně, mohla by být prostředníkem svatováclavské úcty tři blízká církevní centra – sv. Václav se jednak objevuje v *Calendarium Bernoldi* (1074–1096), jež se váže na Kostnici či Schaffhausen,⁴⁴ a v kalendáriu Notkerově,⁴⁵ jednak můžeme *Crescente fide*, ovšem v tzv. české redakci, objevit ve stuttgartském rukopisu LB Cod.bibl.fol.56, tedy v jednom z rukopisů tvořících součást zwiefaltenského pasionálu z l. 1125–1130.

Přestože ani předchozí rukopisy nenabízely přehnané množství indicií, jež by umožnily bezpečně určit jak původ textu, tak místo vzniku rukopisu a případně místa jeho uchování, ještě komplikovanější se situace jeví u vatikánského rukopisu Vatic. Reginensis Latinus 498. Rukopis obsahuje pouze legendy. Jedná se o součást sbírek, jež si s sebou ze Švédska přivezla královna Kristýna. Původ rukopisu proto lze hledat jak v různých oblastech dnešního Německa, tak i v českých zemích. Andreas Willmart jako autor soupisu rukopisů sice rozlišil v rukopisu 3 ruce (1–90v, 91–114, 114–153) a jednoznačně jej spojil s Bavorskem 12. století,⁴⁶ avšak předpokladatelný bavorský vliv v českých zemích by, myslím, dovoľoval hledat původ rukopisu i v domácím prostředí.

Neznámého původu je ovšem i mnichovský rukopis CLM 3332, jenž do sbírek Bavorské státní knihovny přešel z dvorské knihovny, přičemž místo jeho původního uložení bohužel neznáme. Žádnou příhodnou vlastnickou poznámku *in margine* nečteme, a tedy i jeho původ umožní upřesnit

⁴³ M o h l b e r g , L.: *Katalog*, s. 160.

⁴⁴ B o r s t , A.: *Reichskalender*, s. 318–320 dle H I Reichenau.

⁴⁵ D ü m m l e r , Ernst: *Das Martyrologium Notkers und seine Verwandten*. FdG 25, 1885, s. 195–220, 203–204, 209 hledá původ tohoto textu v St. Gallen a domnívá se, že byl později upraven Herrimanem Kulhavým (dnes stuttgartský rkp.). Další redakci pak datuje do poloviny 12. století, viz *tamtéž*, s. 214–215 (CLM 5256 z Chiemsee a 22058 z Wessobrunu). Srov. *tamtéž*, s. 215: „*In Brage translatio sancti Venezlai martyris*.“ *Tamtéž*, s. 219: „*Apud Bragam civitatem Boemiae sanctae Ludmilae martiris, aviae Venezlai ducis et martiris. Apud Bragam civitatem Bohemiae sancti Venezlai ducis et martyris*.“

⁴⁶ W i l m a r t , Andreas: *Codices Reginenses Latini*, 2. Cod. 251–500. Roma 1945, s. 719–724. Rukopis jako první objevil D u d í k , Beda: *Iter Romanum*. Wien 1855, s. 250–251, 319–326, který jej také ve svém souboru vydal. Právě jeho edice je základem vydání ve FRB, a tedy všech dalších rozborů filiace václavských legend.

až paleografický průzkum podniknutý se znalostí činnosti jiných soudobých skriptorií. Osahuje rovněž takřka výhradně legendy, mezi nimi také *Vita Haimrami*, jež autorovi *Crescente fide* posloužila jako zdroj inspirace.⁴⁷ Oproti jiným zápisům *Crescente fide* vyznačuje se četnými vsuvkami a vynechávkami, jež jej alespoň malým dílem přibližují vatikánskému rukopisu – ukazuje se to zejména při srovnání textů kapitoly 5.

Náš výzkum nejenom shromáždil údaje o povědomí o sv. Václavovi, avšak také nastínil v případech, kdy to bylo možné, vzájemné vazby mezi rukopisy a institucemi, kde vznikly. Naše analýzy byly ovšem limitovány našimi nedostatečnými znalostmi o činnosti říšských skriptorií 11. a 12. století, jež neumožňují jenom na základě vnějších znaků, tedy zejména písma, většinu rukopisů pevně spojit s místem jejich vzniku a mnohdy ani s místem jejich prvotního užití. Dosud nabyté informace o zkoumaných rukopisech bude navíc nepochybně nutno ještě prohloubit alespoň důkladnějším prozkoumáním těch z nich, které jsme neměli možnost poznat jako celek. Také srovnání dochovaných textů přineslo zatím pouze prozatímní výsledky, které bude třeba dále prohloubit. Již teď ale rozdíl mezi Dudíkem a Emlerem otištěným textem *Crescente fide*, jež vycházel z vatikánského rukopisu 498, a nejstaršími známými rukopisy naznačují, že bude třeba prohloubit rovněž naše poznání vztahů mezi václavskými legendami, neboť dosavadní studie nevycházely ze znalosti rukopisů, avšak zakládaly se na nedostatečné edici.

Výsledky pátrání po rukopisech bavorské redakce *Crescente fide* ukazují, že se text rozšířil zejména v Bavorsku a bavorské Východní marce. Pouze klášter Rheinau, byť leží na jihu Německa, nachází se již ve Švábsku. Vezmeme-li do úvahy i další doklady svatováclavské úcty, tedy zmínky o sv. Václavovi v soudobých kalendářiích a martyrologiích spolu s rukopisným dochováním jiných legendistických textů, zejména legendy *Oportet nos fratres* a legendy Gumpoldovy, přibude i několik dalších lokalit na východě Saska v okolí Magdeburgu, kde máme dosvědčenu i přítomnost svatováclavských relikvií v Halberstadtu a Quedlinburgu. Rozšíření dokladů po mém soudu ukazuje, že se svatováclavská úcta šířila po říši díky několika centřům, které byly s českými zeměmi v bezprostředním kontaktu (Řezno, Nieder Altaich, Magdeburg).

⁴⁷ S t a b e r, Josef: *Die älteste Lebensbeschreibung des Fürsten Wenzeslaus und ihr Ursprungsort Regensburg*. In: *Das heidnische und christliche Slaventum: Acta II Congressus internationalis historiae Slavicæ Salisburgo-Ratisponensis anno 1967 celebrati*, 2. Annales Instituti Slavici 6.2. Hrsg. F. Zagiba. Wiesbaden 1970, s. 183–193. Editorovi *Vita Haimrammi* Brunu Kruschovi však tento rukopis nebyl znám, srov. *Arbeonis episcopi Frisingensis Vita vel passio sancti Haimhrammi martyris*. Ed. B. Krusch. MGH SRG 13. Hannover 1920, s. 15–17.

SANKT-WENZELS VEREHRUNG IM REICH VOR DEM J. 1200

Wir haben uns mit acht ältesten Handschriften der Legende *Crescente fide* beschäftigt, die um 970 um die Stadt Regensburg oder in Prag verfasst worden sei. Sie sind in München, Admont, Zürich und Vatikan aufbewahrt. Die Analyse der Handschriftenüberlieferung hat gezeigt, dass sie besonders mit dem bayerischen Raum verknüpft worden sind – mit Sicherheit wurde der Text in Tegernsee und Benediktbeuren geschrieben; vielleicht sind die weiteren zwei Handschriften in Admont entstanden. Wir wissen auch, dass die Hss. Admont 412 und 654 mit den Hss. CLM 4605 und CLM 18547b miteinander verwandt sind. Demgegenüber steht CLM 332 dem Vatic. Reginensis Latinus 498 nahe. Weiter können wir voraussetzen, dass es nur wenige Kirchenzentren gab, durch die die Ehre zum hl. Wenzel (und das Wissen über Böhmen) vermittelt worden ist.

